

Saz mirasymyzyň hazynasy

Category: Aýdym-saz sungaty, Kitapcy

написано kitapcy | 22 января, 2025

Saz mirasymyzyň hazynasy SAZ MIRASYMYZYŇ HAZYNASY

Türkmenistanyň kino, surat we ses ýazgylary dokumentleriniň Merkezi Döwlet arhiwiniň işläp başlanyna ýarym asyra golaý wagt geçdi. Şu döwrüň içinde arhiwiň fondlarynda türkmen halkynyň soňky yüz ýylda başdan geçiren özboluşly beýan bolup duran kino, surat mirasymyzyň, ses ýazgylarynyň 135 müňe golaýy jemlenipdi. Şolardan 120 müňi surat, 7 müňüsi kino, 8 müňi ses ýazgylary dokumentleridir. Bu dokumentleri toplamakda Türkmenistanyň Milli teleradiokompaniýasy, A.Garlyýew adyndaky (häzir Oguzhan ad.) «Türkmenfilm» kinostudiýasy, döwürleýin metbugatda zähmet çekýän fotohabarçylar bize uly kömek berdiler. Häzirem arhiwiň fondlarynyň birsyhly üsti ýetirilýär. Şonuň üçin ýokarda ady tutulan guramalaryň ýolbaşçylaryna, fotohabarçylara çäksiz minnetdarlygymyzy bildirýäris.

Kino, surat we ses ýazgylary halkymyzyň taryhyny öwrenmekde gymmatly çeşmelerdir. Olaryň hersi hakda giňişleýin gürrüň edip bolardy. Emma biz şu makalada diňe saz mirasyna degişli dokumentler barada söhbet açmagy maksat edindik.

Türkmen halky öz bagşy-sazandalaryny diýseň eý görýär. Dutaryň, gyjagyň, aýdym-sazlaryň döreýşi, olaryň geçen kämillik ýoly hakda gyzyklanmaýan az-azdyr. Asla türkmeniň şahyra, bagşa goýýan hormatyny hiç zat bilen deňeşdirer ýaly däl. Uly-kiçi olary üns berip diňläpdir. Şonuň üçin baryp 100 ýyldanam gowrak wagt mundan ozal ýaşap geçen beýik bagşy-sazandalar Garadäli Gökleň, Amangeldi Gönübek, Kel bagşy, Durdy bagşy, Kör Gojaly, Şükür bagşy, Aly bagşy we beýlekiler häzirem halkyň diliniň senasydyr. Olardan soňky beýik ussatlar Hally bagşy, Sary bagşy, Pälwan bagşy, Nobat bagşy, Agajan bagşy we beýlekiler hakdaky gürrüňlerem eýýäm rowaýata öwürlip gidipdir. Emma, gynansak-da, bularyň käbirleri (Hally bagşy, Nobat bagşy) bolaymasa, köpüsinden ses ýazgylary galmandyr.

Oňa garamazdan, bu ägirtleriň halk ýadynda galan ahlak hem senet sarpasy nesiller üçin nusgadyr.

Häzir saz mirasymyza bolan garaýyş düýpli özgerýär. Beýik bagşylaryň atlary ebedileşdirilýär. Sowet döwründe sungatyna mynasyp baha berilmedik ussatlara belent atlar dakylýar. Bagşy-sazandalaryň ýaş nesliniň kemala gelmegi hakda döwlet derejesinde alada edilýär. Bu zatlaryň hemmesi halkymyzyň saz mirasyny toplamak, aýawly saklamak we düýpli öwrenmek işleriniň ähmiýetini has-da artdyrýar.

Mälim bolşy ýaly, türkmen sazларыnyň ilkinji nota ýazgylary XIX asyryň başларында rus sazandalary tarapyndan amala aşyrylypdyr. 1816-1818-nji ýyllarda Astrahanda çap edilen «Aziýanyň saz žurnalynyň» 8-nji sanynda Orta Aziýa halkларыnyň 35 sazy, şol sanda birnäçe türkmen sazlaram öz beýanyny tapypdyr. Şonda ilkinji gezek dutar we tüýdük barada aýdylýar. 1832-nji ýylda A.Alýabýew Stawropol türkmenlerinden «Biziň hanymyz batyrlary ýörişe çagyryýar» atly türkmen halk aýdymyny ýazgy edýär. XIX asyryň ahyrlarynda, XX asyryň başларында atly türkmen bagşylарыnyň ýerine ýetiren mukamlary fonografa ýazylyp, gramplastinka çykarylýar.

Türkmen saz mirasyny öwrenmekde 20-nji ýyllaryň ikinji ýarymynda belli rus sazsynaşlary, professorlar W.A.Uspenskiý bilen W.M.Belýaýew uly iş bitiripdir. Olaryň bilelikde ýazan «Türkmen sazy» diýen meşhur kitaby türkmen bagşylary, türkmen aýdym-sazlary hakynda giden bir merjenler toplumdur. Onda bagşy-sazandalaryň 250-ä golaýy hakda maglumatlar, aýdym-sazlaryň hem 600-e golaýynyň ýazgylary berlipdir. Şol kitapda ady tutulan aýdym-sazlaryň aglaba köpüsiniň ýazgylarynyň biziň arhiwimiziň altyn fonduny düzýändigini aýtmak guwançlydyr. Bizde häzir Amangeldi Gönübegiň şägirdi Kel bagşydan tälim alan, türkmen saz äleminiň pälwany Mylly Täçmyradowyň çalan sazларыnyň 200-e golaýy saklanýar. Öz saz dinastiýasyny esaslandyryp, türkmen saz sungatynda uly yz goýan meşhur Täçmämmet Suhangulyýewiň, Nobat bagşynyň, Girman bagşynyň aýdan aýdymlary, çalan sazlary hem biziň iň arzyly ýazgylarymyzdyr. Arhiwiň fondларында beýik bagşylar Sahy Jepbarowyň, Oraz Salyrowyň, Garly bagşynyň, Hydyr bagşynyň,

Çuwal bagşynyň (Magtymguly Garlyýewiň), Sygan bagşynyň (Orazgeldi Ylýasowyň), Gurbandurdy Jeňowyň, beýik sazandalar Pürli Saryýewiň, Çary Täçmämmedowyň, Jepbar Hansähedowyň, Durdy Myradowyň, Han Akyýewiň, gyjakçy Çary Gurbanowyň, tüýdükçiler Baky Maşakowyň, Hojanazar Berdiýewiň we başgalaryň aýdym-sazlarynyň hem uly kolleksiyasy saklanylýar.

Meşhur zenan bagşylaryň aýdan aýdymalarynyň hem arhiwiň fondunda mynasyp orny bardyr. Mysal üçin, bagşylar Akjagül Myradowanyň 20 aýdymynyň, Nabat Nurmuhammedowanyň 30, Nurjemal Adyýewanyň 50 aýdymynyň ýazgylary biziň fondumyzyň bezegidir.

Türkmen saz sungaty häzirki zaman sazalarynyň hasabyna hem ep-esli baýlaşdy. Häzir arhiwiň fondlarynda zamanamyzyň beýik kompozitory Nury Halmämmedowyň döreden eserleriniň, şeýle hem meşhur kompozitorlar Daňatar Öwezowyň, Weli Muhadowyň, Aşyr Kulyýewiň, Çary Nurymowyň, Rejep Allaýarowyň, Aman Agajykowyň we beýleki kompozitorlaryň saz eserleriniň uly kolleksiyasy saklanylýar.

Arhiwiň fondlarynda diňe aýdym-sazlaryň däl, eýsem, şol aýdym-sazlary ýerine ýetiren ussatlaryň dürli wagtlarda, dürli ýerlerde üýşmeleňlerde eden çykyşlarynyň ýazgylary, ussatlaryň öz ömrüne we döredijiligine bagyşlanyp geçirilen duşuşyklaryň ýazgylary hem saklanylýar. Muňa mysal edip, «Kompozitor Çary Nurymow we onuň «Epegeiň ölümi» atlt baleti», «Sahy Jepbarow bilen söhbet» diýen telegepleşikleriň ýazgysyny görkezmek bolar.

Arhiwde bagşy-sazandalaryň, kompozitorlaryň, saz öwrenijileriň suratlary hem saklanylýar. Şol suratlaram taryh üçin gymmatly çeşmeleriň biridir. Bizde saz äleminiň ägirtleri Şükür bagşynyň, Kel bagşynyň, Oraz Salyryň, Nazar Baganyň, Sary bagşynyň, Mylly Täçmyradowyň, Täçmämmed Suhangulyýewiň, Muhy bagşynyň, Nobat bagşynyň, Garlt bagşynyň, Girman bagşynyň, Sahy bagşynyň, Çuwal bagşynyň, Sygan bagşynyň dürli görnüşli suratlary saklanylýar. Ol suratlaryň saz mirasymyzy öwrenýänler üçin belli bahasynyň ýoklugy öz-özünden düşnükliidir.

Arhiwde diňe bir aýdym-saz ýazgylary ýa-da bagşy-sazandalaryň suratlary aýawly saklanman, eýsem ussatlaryň ömrüne we

döredijiligine degişli albomlar döredilýär, fotosergiler hem guralyp durulýar. Soňky ýyllarda meşhur bagşy-sazandalara bagyşlanylyp, ýatlama duşuşyklarynu geçirmek oňat däbe öwrüldi. Belli bagşy-sazandalaryň, şahyrlaryň, taryhçylaryň, sungaty öwrenijileriň, žurnalistleriň gatnaşmagynda geçirilýän şeýle duşuşyklarda milli saz mirasymyzyň düýni, şu günü we ertiri barada örän düýpli gürrüň edilýär. «Saz mirasy» siklinde geçirilen şeýle duşuşyklardam meşhur sazanda Pürli Saryýewa, soňra zenan bagşylar Nurjemal Adyýewa, Nabat Nurmammedowa, Sülgün Meretgeldiýewa bagyşlanan duşuşyklaryň ýazgylary alnyp, arhiwiň fondlarynda goýuldy.

Mundan ýigrimi iki ýyl öň, 1997-nji ýylyň 19-njy noýabrynda arhiwde bagşylar Ödenýýaz Nobatowyň we Aşyrmämnet Dawudowyň aýdym-saz sungatyna bagyşlanylan duşuşygy geçirilipdi. Şol duşuşyga sungat äleminde tanymal adamlar, alymlar, radio-telewideniýäniň işgärleri, žurnalistler hem gatnaşypdylar. Duşuşukda milli saz mirasymyzy aýawly saklamagyň we ösdürmegiň ýollary hakda-da uly gürrüň bolupdy. Bagşylar dinastiýalaryna üns bermek, dessançylygy ösdürmek we başga-da saz sungatynyň köp meseleleri boýunça peýdaly maslahatlar, teklipler orta atylypdy. Özem şol duşuşyk tutuşlaýyn wideoplýonka ýazylyp, arhiwiň fondunda goýuldy.

Türkmen saz mirasy – giden bir umman. Ol hakda näçe aýtsaň, aýdyp oturmaly. Arhiwiň işgärleri halkymyzyň saz mirasyny saklamak we geljekki nesillere elýeterli etmäge goşýan goşantlary üçin ruhy kanagatlanma tapýarlar. Elbetde, özüne ýeterlik kynçylyklar bizde-de duýulman duranok. Saz ýazgylarynyň, şeýle hem kino we surat dokumentleriniň saklanýan şertleri häzirki zaman talaplaryny ödänok. Tehniki enjamlar we materiallar bilen üpjünçilik meselesinde kynçylyklar ýok däl. Ýöne biz ruhdan düşemzok.

Milli saz ýazgylarynyň we beýleki dokumentleriň uly toplumyny özünde jemleýän Döwlet arhiwi – bu bir hazyna. Onda öwrenere, susup alara maglumat sanardan kän. Bu hazynany aýawly saklamak we ondaky maglumatlary ile ýaýyp, ýurdumyzyň ruhy galkynyşyna ýardam etmek biziň jana-jan borjumyzdyr.

Bibisenem OРАЗGYLYJOWA. Aýdym-saz sungaty